

АКТИВНЕ ДОЗВІЛЛЯ І ЙОГО ОРГАНІЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Тетяна Мицкан¹

<https://orcid.org/0000-0002-4164-2961>

Богдан Мицкан²

<http://orcid.org/0000-0002-5853-713X>

Тарас Маланюк³

<https://orcid.org/0000-0003-3007-3617>

Василь Луцький⁴

<https://orcid.org/0000-0003-3940-1349>

Юрій Олійник⁵

<https://orcid.org/0000-0002-4384-7805>

Олена Лежньова⁶

<https://orcid.org/0000-0002-1393-3163>

Василь Качан⁷

<https://orcid.org/0000-0002-4930-5222>

¹⁻⁵ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

⁶⁻⁷ Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, м. Вінниця, Україна

кореспондент-автор – Т. Мицкан: tetiana.mytskan@pnu.edu.ua

doi: 10.32626/2309-8082.2023-28(3).155-170

Із розвитком технологій з'явилося явище, пов'язане з наявністю часу на проведення дозвілля у великих масштабах. Це створило нову соціальну проблему, яка змусила багато країн звернути увагу на цю категорію життя. Водночас, виявилось, що характер будь-якої виконаної роботи має негативний вплив на людину, який необхідно компенсувати під час активного дозвілля. *Мета* – розкрити генезис сфери дозвілля у суспільній діяльності різних категорій людей. *Методи*. Ми застосували аналіз наукової літератури за напрямками: педагогіка, філософія культури, фізична культура, педагогічна герменевтика, методологія науки, інноватика, системний аналіз, педагогічна синергетика, та відповідно, шляхи реалізації комплексного підходу в організації активного дозвілля. Відповідно до ідей трансферу знань та їх педагогічної інтеграції, застосовувалися підходи, візії і стратегії, характерні для психології, педагогічної і філософської антропології. В опитуванні щодо форм проведення сімейного дозвілля взяли участь шістсот сімей з різних соціальних груп (по 200 з кожної області Галичини – Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської). *Результати*. Проведене дослідження дозволило встановити як хвилеподібний (період старожитної Грецької культури, Середньовіччя, епохи відродження, переходу до індустріального і постіндустріального суспільства), так ідеологічно спотворений (часи комуністичного періоду організації і проведення активного дозвілля серед дітей, молоді і дорослих. *Висновок*. Раціональну організацію «вільного часу» та його використання були вже актуальними за часів старожитної Греції. Після деякого упадку в період Середньовіччя, настала пора відродження культури проведення дозвілля, актуалізувалися його активні форми (ігри, спорт, активний туризм). У кінці XIX на початку XX століть західноєвропейські традиції організації активного дозвілля поширилися на терени Галичини. В добу комуністичного активне дозвілля було ідеологізоване людиноненависницькою імперською системою. На даний час, не дивлячись, на привабливість телекомунікацій і соціальних мереж, поступово активне дозвілля набирає популярності і нового змісту як серед дітей, молоді, так і дорослих.

Ключові слова: активне дозвілля, «вільний час», функції дозвілля.

Tetiana Mytskan, Bogdan Mytskan, Taras Malaniuk, Vasyi Lutskyi, Yuri Oliynyk, Olena Lezhnova, Vasil Kachan. Active leisure and its organization: historical context

Abstract. With the development of technology, a phenomenon related to the availability of time for spending leisure time on a large scale appeared. This created a new social problem that forced many countries to pay attention to this category of life. At the same time, it turned out that the nature of any performed work has a negative effect on a person, which must be compensated during active leisure time. *The goal* is to reveal the genesis of the leisure sphere in the social activities of various categories of people. *Methods.* We applied the analysis of scientific literature in the areas of: pedagogy, philosophy of culture, physical culture, pedagogical hermeneutics, science methodology, innovation, system analysis, pedagogical synergy, and, accordingly, ways of implementing a comprehensive approach in the organization of active leisure. In accordance with the ideas of knowledge transfer and their pedagogical integration, approaches, visions and strategies characteristic of psychology, pedagogical and philosophical anthropology were used. Six hundred families from different social groups (200 from each oblast of Halychyna – Ifano-Frankivsk, Ternopil, Lviv) took part in the survey on forms of family leisure. *Results.* The conducted research made it possible to establish both wave-like (the period of ancient Greek culture, the Middle Ages, the renaissance era, the transition to industrial and post-industrial society), and ideologically distorted (the times of Communist-Bolshevism) periods of organizing and conducting active leisure among children, youth and adults. *Conclusion.* The rational organization of «free time» and its use were already relevant in the times of ancient Greece. After some decline in the Middle Ages, it was time to revive the culture of leisure, its active forms (games, sports, active tourism) were updated. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, Western European traditions of active leisure activities spread to the territory of Galicia. In the days of Communist Bolshevism, active leisure time was ideologized by the misanthropic imperial system. Currently, despite the attractiveness of telecommunications and social networks, active leisure time is gradually gaining popularity and new content among children, young people, and adults.

Keywords: active leisure, «free time», leisure functions.

Вступ

З розвитком технологій з'явилося явище, пов'язане з наявністю часу на проведення дозвілля у великих масштабах [1; 3; 4]. Досі соціокультурні норми в Україні не містили занадто багато пропозицій щодо використання часу, «звільненого» від роботи. Це створило нову соціальну проблему. Більш важливим є те, що в багатьох країнах ця категорія життя сучасної людини є цікавим ринком праці, наприклад, у Франції, Іспанії, Італії і навіть у Німеччині – де вже у 1990 році було 4 мільйони робочих місць пов'язаних з організацією дозвілля [14]. Крім того, виникаюча проблема самореалізації людини змусила багато країн звернути увагу на цю категорію життя [2]. Також виявилось, що характер будь-якої виконаної роботи має негативний вплив на людину, який необхідно компенсувати під час дозвілля (все це узгоджується з універсальним законом природи і суспільства: «виграєш в одному, але програєш в іншому»). Але ще важливішою проблемою є організація дозвілля дітей і молоді. Важливо, щоб за участю сім'ї і неформальних об'єднань були сформовані раціональні моделі поведінки молоді під час дозвілля [16].

Однак результати досліджень свідчать про те, що батьківська взаємодія з дітьми в цьому контексті є безсистемною. Майже половина (44 %) батьків учнів початкових класів не допомагають дітям організувати своє дозвілля. Інші (56 %) радять або контролюють, як проводити дозвілля [6; 8].

Діти, як відомо, мають більше часу для дозвілля, ніж підлітки та дорослі. Однаково не добре, якщо кількість часу, що припадає на дозвілля занадто мала (надмірне навантаження та обов'язки) або занадто велика (зазвичай супроводжується нудьгою).

Багатогодинне перебування школярів, студентів під час навчання у статичних позах, закритих, часто переповнених приміщеннях, вимагає активної форми проведення дозвілля на відкритому повітрі з виконанням фізичних навантажень. На жаль, все відбувається навпаки. Проведення дозвілля все частіше є пасивним (перед екраном телевізора, за комп'ютером, телефоном, планшетами та іншими гаджетами) [5]. Проте треба визнати, що цифрові технології, втому числі штучний інтелект, сьогодні відіграють важливу навчальну та комунікаційну функції у всьому світі. При цьому у багатьох країнах все частіше відзначається негативний вплив цих засобів масової комунікації на здоров'я та розвиток дітей (нещодавно в Англії спілкування людини з Chat GPT призвело до самогубства).

Організатори дозвілля повинні пам'ятати, що сьогодні в різних соціальних групах є запит на високоякісне (!) активне дозвілля, яке допомагає уникнути негативного впливу гіпокінезії, значних

психоемоційних навантажень як під час навчання, так і в умовах професійної діяльності [10; 34].

Матеріали та методи дослідження

Мета – розкрити генезис сфери дозвілля у суспільній діяльності різних категорій людей. Застосували методи аналізу та систематизації матеріалів джерел інформації за такими напрямками: педагогіка, філософія культури, фізична культура, педагогічна герменевтика, методологія науки, інноватика, системний аналіз, педагогічна синергетика, та, відповідно, шляхи реалізації комплексного підходу в організації активного дозвілля, сутністю якого є актуалізація особистісно-психологічного та ціннісно-змістового чинників культури дозвілля. Методологічно значущою для дослідження була концепція фундаменталізації знань, що включає ідею формування «культури дозвілля» та рефлексивне управління поведінкою людей протягом часу, що був вільним від професійно-побутової діяльності. Відповідно до ідей трансферу знань та їх педагогічної інтеграції, застосовувалися підходи, візії і стратегії, характерні для психології, педагогічної і філософської антропології.

Відзначаємо також, що було мінімізовано суб'єктивні погляди і судження, а досягали цього використанням різних джерел інформації. Проте, перевагу надавали літературним і документальним джерелам, застосовуючи критичний підхід до їхнього вибору. Так, коло таких джерел формували після їхнього пошуку у базі даних Scopus, SPORT Discus, Web of Science. Використовували для цього наступні ключові слова: акмеологія, компетентність, мотивація, професійна самореалізація, фізична культура; крім цього використовували відповідні цим словам комбінації й аббревіатури. Ураховували, крім зазначеного, часовий аспект появи інформації, що розглядалась. Так само вивчали виокремлені джерела інформації та списки таких джерел, подані у наукових статтях, посібниках, документальних джерелах. Загалом спочатку було виокремлено понад 120 джерел інформації, після остаточного огляду виокремили 79.

Інша група використаних методів – соціологічні, а саме письмове опитування. Воно стосувалося форм проведення сімейного дозвілля, у ньому взяли участь шістсот сімей, тобто малих соціальних груп, які мешкають у селі та місті (по 200 з кожної області Галичини – Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської). Питання, що становили зміст розробленої нами анкети стосувалися форм проведення дозвілля та наведені нижче у таблиці 1.

Результати

Механізми, що лежать в основі зростання часу на проведення дозвілля. У світовому масштабі відбувається неухильне скорочення робочого часу з

початку ХХ століття. Це, звичайно, привело до зростання часу на дозвілля для більшості членів суспільства, що перестало бути привілеєм вищих класів. Так, у 1919 році у Вашингтоні на установчій сесії Міжнародної організації праці була прийнята резолюція, що обмежує робочий день у промисловості до 48 годин на тиждень (8-ми годинний робочий день). По мірі розвитку автоматизації, а сьогодні й роботизації виробництва та запровадження штучного інтелекту в багатьох сферах суспільного виробництва, робочий день все більше скорочувався. Наприклад, у скандинавських країнах вже переходять на 4-6-ти годинний робочий день. Майже у всіх країнах, і в Україні зокрема, існує п'ятиденний робочий тиждень. Правда, Верховна Рада України намагається запровадити зміни до Трудового Кодексу і таким чином встановити 6-ти денний робочий тиждень. На нашу думку це помилковий крок, який призведе до збільшення кількості безробітних і, як результат, до соціальної напруги.

Зауважимо, що скорочення робочого дня, а тим самим збільшення часу на дозвілля, вимагає розвитку інфраструктури з точки зору потреб, пов'язаних з активними формами відпочинку, ефективнішою роботою рекреаційно-туристичних закладів та підвищенням культури проведення дозвілля всіма членами суспільства.

Поняття, так званого, «вільного часу». Для початку зазначимо, що проблема дозвілля викликає багато дискусій. Зарубіжними вченими вважається, що дозвілля як науковий термін походить від латинського слова «*licere*», що у перекладі означає «бути дозволеним», французького слова «*loisir*» («вільний час») та англійського слова «*leisure*» («свобода вибору дій») [74; 79].

Погляди різних авторів на цю тему часто принципово розходяться. Деякі з них вважають, що «вільний час» – це весь час, який людина не присвячує роботі, інші, як правило, розуміють «вільний час» як час, витрачений на відпочинок, розвиток особистості тощо.

Припускається [12], що суб'єкт не може мати вільного часу у своєму розпорядженні, тому що час не стосується його. Не має «вільного часу» у його розпорядженні в минулому, суб'єкт не може формувати його ні в сьогоденні, ні в майбутньому. «Вільний час» не стосується його взагалі, оскільки вільний час, як таке, не існує взагалі. Ми тільки повинні говорити про використаний час. Тобто, це те, що стосується минулого і сьогодення. У майбутньому час ще не існує і в цьому сенсі його використання є неможливим. З огляду на це, при використанні цього поняття його необхідно брати в лапки.

У сучасній науковій літературі також можна побачити тлумачення поняття «вільний час», як важливий

компонент у формуванні особистості людини і самовизначення соціальних груп, але з іншого боку це часто трактується як повністю приватна сфера. Відтак всі види діяльності, пов'язані з ним, вважаються спробою обмеження свободи особистості та суспільства [2].

Американський економіст Т. Veblen, який вперше спробував визначити термін «вільний час», характеризував його в контексті життя людини поза роботою. Він вважав, що кількість часу на дозвілля, доступного людині, визначає його соціальне становище та належність до певного соціального класу [79]. Інші американські соціологи трактують «вільний час» як час, доступний людині поза робочим місцем і після виконання повсякденних сімейних та домашніх обов'язків [62].

Поняття «вільного часу» в західноєвропейській соціології не визначено однозначно. Одні автори вважають, що «вільний час» це той, що не пов'язаний з професійною діяльністю, інші ж ділять «вільний час» на «бездіяльний» і власне «вільний час». У цьому сенсі людина, вільна від роботи, повинна виконувати певні сімейні та громадянські функції, зобов'язання, використовуючи для цього вільний від роботи час [70; 72; 78].

Найповніше серед західних визначень (використовується експертами ЮНЕСКО у міжнародних дослідженнях «вільного часу») є визначення «вільного часу», яке дано J. Dumazediera, яке вказує, що «вільний час» включає всі види діяльності, яким людина може присвятити себе для відпочинку, розваг, самоосвіти, її добровільна участь у суспільному житті після звільнення від професійних, сімейних та соціальних обов'язків [33; 35; 36]. Фрідман Т. прирівнює «вільний час» до активного дозвілля зі свободою, що дає задоволення, а іноді навіть можливість самовираження [23].

Проведення дозвілля може бути активним, а відтак служить для підтримки гомеостазу організму людини, або пасивним («час вбивства»), що є продуктом психічного виснаження і може свідчити про незадоволення роботою.

Н. Р. Fairchild [38] вважає, що «вільний час» – це час, що виникає після задоволення практичних життєвих потреб, а М. Pohorille [70] визначає це як елемент споживання: При широкій інтерпретації споживання слід також включати до поняття «вільний час». Дозвілля задовольняє конкретну потребу людини, яка, як і всі інші потреби, є продуктом історичного розвитку суспільства. Таким чином, ставитися до «вільного часу» як до конкретного блага, цінність якого полягає у здатності задовольнити цю потребу. Нехтуючи проблемою взаємозв'язку між дозвіллям і структурою

споживання може викликати соціальні негаразди в різних формах (наприклад, зловживання алкоголем) [18].

Нам видається, що найбільш влучним є таке визначення поняття «вільного часу»: «вільний час» – це години, що залишаються після виконання професійних та сімейних обов'язків, після прийому їжі та сну, які можна повністю та добровільно використовувати для дозвілля, розваг та самоосвіти [64].

Цікаві уявлення про розподіл акцентів при формулюванні сучасних концепцій «вільного часу» демонструє J. Dumazedier [35]. Він зазначає, що поняття «вільний час» за своєю суттю містить елемент, вільний від тиску необхідності економічного вибору людської діяльності. Цей автор робить висновок, що реальна можливість такого вибору отримується людиною після задоволення матеріальних потреб на рівні гідного життя.

Таким чином, J. Dumazedier використовує поняття «вільний час», щоб позначити надлишок часу, що залишився після завершення всіх господарських робіт (як професійних, так і домашніх). J. Dumazedier [35] також вказує, що крім економічних факторів для створення, моделі «вільного часу» суттєво впливає система цінностей, соціальний клімат, що домінує в суспільстві, і ступінь залучення до професійної діяльності.

H. Otto [64] запропонував такий підхід щодо диференціації добового бюджету часу людини: 1) час, який витрачає людина на професійну діяльність (час на дорогу до роботи і назад до дому, власне робочий час, час для задоволення фізіологічних потреб); 2) час вільний від професійної діяльності.

Зважаючи на вище викладене, диференціацію добового бюджету часу людини можна представити в такому вигляді:

- час, пов'язаний з професійною роботою (професійна робота і час на поїздку до робочого місця і назад);
- час для виконання домашніх завдань (побутова діяльність, покупки, суспільно-громадська і політична діяльність тощо);
- час, витрачений на вирішення фізіологічних потреб (сон, харчування, особиста гігієна);
- і власне «вільний час» (для культурних і рекреаційно-спортивних заходів), пасивного відпочинку, релігійних звичаїв тощо).

На думку О. Коляструк [11] дозвілля є невід'ємною складовою повсякденного життя, яке вона умовно називає «аксіологією життя» або стилем життя (смісловне наповнення, система життєвих складових – як і заради чого жити: пріоритети, цінності, звички, мораль, традиції). Дозвілля людини має різноплановий арсенал видів занять.

Підсумовуючи аналіз різних визначень поняття дозвілля можна констатувати, що під дозвіллям необхідно розуміти сукупність занять, за допомогою яких здійснюється відновлення фізичних, інтелектуальних і психоемоційних ресурсів людини. Дозвілля має таку структуру: індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, газет, прослуховування радіо, перегляд телепередач, взаємодія з інтернет-ресурсом, штучним інтелектом тощо); публічно-видовищного споживання культури (відвідування театру, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ); спілкування (з сім'єю, родичами, друзями тощо); фізичних занять (ранкової та вечірньої гімнастики), спорту, туризму; розваг; пасивного відпочинку; творчої діяльності і любительських занять (різноманітних гуртків, студентських наукових товариств).

Поняття «вільного часу» з позиції історії. Турбота про раціональну організацію «вільного часу» та його використання можна побачити вже в давнину. Платон і Арістотель розглядали гімнастику як основу загальної освітньої системи. За їх словами, гімнастика повинна бути засобом загальної освіти, а не лише фізичного розвитку молоді. У всіх містах Стародавньої Греції були майданчики для фізичних вправ. Ці вправи служили не тільки гармонійному розвитку фізичної та духовної сили, але також формували культуру проведення дозвілля серед молоді [19].

Середньовіччя заперечувало тілесні потреби. Духовенство, яке висловило цю думку, не дбало про здоров'я та фізичну форму. Відрадно, що сьогодні церква і її служителі є активними учасниками спорту для всіх [17].

Заслугою Ренесансу було повернення до ідеалу давньогрецької культури. Вважалося, що лише гармонійний розвиток духу і тіла є метою загальної освіти. Розпочатий в епоху Відродження рух розвивався в наступні століття. Лікарі та педагоги зацікавились розвитком молоді. Об'єктом їх опіки стали не тільки лікування та профілактика захворювань, а й догляд за тілом та фізична підготовка. Фізична культура вважалася рушієм у суспільному житті людини.

Д. Локк розглядав фізичний та психічний розвиток особистості як єдине ціле. Однак освітня практика була ще на рівні середньовіччя і мала однобічний характер [32]. Лише чотирнадцяте та п'ятнадцяте століття принесли корінні зміни. Реформа організації шкільної освіти дозволила запровадити нові програми фізичної культури, які включали форми проведення дозвілля шкільною молоддю. Однією з перших таких шкіл була «школа радості» в Мантіні. Вітторіно де Фельтре пропагував активне дозвілля. Він організував рекреаційні бази для задоволення потреб молоді у фізичних навантаженнях.

Відповідно до поглядів Я. А. Коменського, початкова школа – це школа з садом та дитячим ігровим майданчиком, як місце активного відпочинку молоді після їх інтелектуальної праці. Він вимагав обладнання для занять фізичними вправами та пропагував активний туризм [28].

XIX століття остаточно інкорпоровало фізичну культуру в шкільну освіту, вона стала окремим предметом викладання (сьогодні, коли відбувається інтеграція навчальних предметів необхідно об'єднати фізичну культуру і основи здоров'я). Питання навчання, праці та дозвілля опинилися в центрі уваги громадськості. Особливо це проявилось в Німеччині, де сформувався «Центральний комітет народної забави». Він сприяв популяризації фізичних вправ та ігор серед молоді. Були також створені умови для організації шкільного туризму [22]. Фрідерик Людвік Ян ініціював тренерський рух. Він першим організував громадський ігровий майданчик та гімнастичне товариство, популяризував фізичні вправи та ігри для молоді в Німеччині.

Популярність фізичної культури швидко поширювалася. Окрім спортивних майданчиків та тренажерних залів, були створені читальні, клубні кімнати та молодіжні клуби. Це був характер руху Християнської асоціації юних чоловіків (YMCA), організованого в Лондоні в 1844 році Єжи Вільямсом [30].

Одним із реформаторів XIX століття був Герберт Спенсер, який вимагав свободи щодо проведення дозвілля студентами, участі їх в іграх та активному туризмі. Він переконував, що ігри та заняття спортом позитивно впливають на здоров'я студентів.

У XX столітті наголошувалося на важливості сімейного будинку для організації дозвілля дітей. Еллен Клю [33] зробила батьківський будинок головним місцем організації дозвілля. Вона, на жаль, помилково критикувала гімнастичний рух, стверджуючи, що ці вправи не є протипоказом психічному перевантаженню, а новим зусиллям для мозку. На думку Еллен Кі [цит. за 33], дозвілля має бути просто дозвіллям, тобто свободою робити те, що тобі подобається, або не робити нічого.

На початку XX століття в США була утворена «Американська футбольна асоціація». Соціальні інститути проявили тут велику винахідливість. Вони вилучили старі ігри, які на їх погляд не вирішували належним чином забезпечення дозвілля молоді. Натомість були запроваджені волейбол, баскетбол, американський футбол. Християнський молодіжний союз (YMCA) продемонстрував тут величезну винахідливість, створивши спеціально обладнані громадські центри, пристосовані для позашкільної діяльності, а також організував привабливі літні табори відпочинку.

У Європі, наприклад у Польщі, також були зацікавлені в організації дозвілля для людей. Перші кроки було зроблено Національною комісією з питань освіти. У бюджеті добового часу шкільної молоді передбачався час для загартування природними факторами. Особливу увагу приділяли популяризації активного відпочинку серед молоді, тобто занять танцями, фізичними вправами та іграми. Piotr Dupont писав «... що найважливіше в освіті – це час, призначений для дозвілля». У Польщі в другій половині XIX століття почали поширювати активне дозвілля серед молоді як у містах, так і в селах. Станіслав Маркевич був першим організатором літніх таборів для школярів [37; 38; 52].

Дуже важливу роль в організації дозвілля молоді відіграв д-р Генрік Джордан [48]. Він звернув увагу на активне дозвілля як ефективну протипоказу перевантаженню молоді наукою, першим організував парк дозвілля для дітей і молоді. Це був перший парк дозвілля та розваг. Серед зелених були побудовані ігрові майданчики, гірки, альтанки. Були також бюсти відомих поляків, наприклад, Петра Скарги, Адама Міцкевича – завдяки їм молодь дізналася про культуру та рідну історію, пов'язану з цими особами.

Розвиток промислового виробництва в XIX–XX століттях призвів до посилення урбанізації. З огляду на це був зроблений акцент щодо створення зон для відпочинку та розваг дітей і молоді у школах [50].

Покликання було дуже важливим і значущим кроком для розвитку позакласного життя дітей. У травні 1899 р. Комітет ігор для дітей при Гігієнічному товаристві у Варшаві ініціював створення парків розваг і відпочинку. Перший заклад такого типу був облаштований в місті Agrykole, другий – Ogródzie Saskim. У 1904 р. у Варшаві вже було 14 таких об'єктів.

Іншими товариствами, які заслуговують на увагу, були: Асоціації робітників торгівлі та Асоціація польських робітників і робітників «Сила» у Щецині, які організовували рекреаційні заходи [81].

Вагомий внесок у організацію дозвілля молоді внесли також робітничі оздоровчі та спортивні організації. Вони подбали про забезпечення найкращих умов для розвитку молоді. Це, серед іншого, Спортивний клуб на металургійному заводі «Kara» w Piotrkowie Trybunalskim чи теж робітниче спортивне товариство «Widzew». Не лише ці організації були зацікавлені проблемою активного дозвілля для молоді. Про це подбали освітянські та культурні асоціації. Одним із таких об'єднань був Народний університет імені Адама Міцкевича в Познані. Він розвивав туристичний рух та екскурсії серед дітей та молоді [80].

Роль позашкільної освіти постійно зростала. Як наслідок, 15 липня 1961 року Сейм Польської Народної

Республіки прийняв закон про розвиток системи навчання, який визнав позашкільну освіту органічною частиною системи освіти в цілому [63].

Дозвілля у Галичині. Одним із домінуючих способів проведення дозвілля для інтелігенції Галичини в кінці XIX – початку XX століття було відвідування театру. Кіно, порівняно із театром, вважалося формою нижчої культури [7].

Водночас, широко практикувалася участь інтелігенції в балах, на яких дотримувалися дрес-кодів XIX ст. (елегантний одяг, фрак чи смокінг; карнети для панн; — аранжувальники – керівники танців, які оголошував послідовність фігур (поклонів, поворотів тощо) для пар. Як правило, такі бали розпочиналися полонезом і закінчувалися мазуркою. Танцювали вальс з котильйоном («котильйоном» у Галичині називали маленькі бутоньєрки зі стрічок і квітів, які дівчата прикріплювали хлопцям на лацкан; ці дії означали запрошення до танцю), кадрили, лан сієр [20]. Молодь охоче виконувала танці з національним колоритом, зокрема відбивану коломиїку. Дівчата та юнаки ставали у два ряди один навпроти одного, сам же танець відбувався посередині, між рядами. Запрошену до коломиїки дівчину, двічі плеснувши в долоні, міг у її партнера – «відбити» інший парубок.

Особливо поширеними на початку XX ст. були бали у Львові, які під час карнавалу (тривав у період від Йордану до початку Великого посту) проходили тричі на тиждень (вівторок, четвер, субботу). Свої бали організували лікарі, адвокати, інженери, журналісти і урядовці. За прикладом міських балів сільська інтелігенція організувала подібні заходи в хатах читальнях, клубах й у скверах. Професійні товариства також провадили для своїх членів різні забави, найпопулярнішими серед яких вважалися чайні вечори [14].

Для жителів міст популярними осередками дозвілля були кав'ярні та казино. Кав'ярні Львова чи Станіславова відігравали роль громадських осередків, де гуртувалися однодумці [25].

Серед різних способів проведення дозвілля інтелігенцією кінця XIX ст. – 30-х рр. XX ст. набула популярності гра у шахи. Активісти пропагували цю гру і серед селян. Шахи вважались культурною розвагою, натомість панувало негативне ставлення до гри в карти [25].

У міжвоєнний період молодь надавала перевагу таким видам спорту як волейбол, лещетарство (лижі), футбол, теніс. Серед розваг сільської інтелігенції популярністю користувалися рибальство і полювання. Як відомо, любителем рибалки був Іван Франко [13].

Деякі інтелігенти сповідували такий спосіб дозвілля як їзда верхи на конях. Зокрема, для священиків гірських

парафій, це був єдиний можливий спосіб пересування на великі відстані (до присілків) [49].

Попри виконання щоденних професійних обов'язків, значну увагу представники інтелігенції приділяли читанню книг і періодичних видань, прогулянкам на лоні природи, в тому числі на лижах взимку [7].

За часів окупації Галичини різними державами (Польща, Австро-Угорщина, московія) проведення дозвілля сільськими жителями здебільшого було пов'язане з обрядовістю (Святкування Різдва, Великодня, Івана Купала тощо) [9].

За часів комуністичного режиму на Великій Україні зміна традиційних та впровадження нових форм дозвілля було одним з головних напрямків гуманітарної політики влади. Дії більшовиків у цій сфері суспільного життя можна розцінювати як спробу непрямого нормування повсякденного життя громадян. Проєкт з «комунізації» робітничого дозвілля був елементом впровадження нових традицій у життя мешканців промислових міст в 1920-1930-ті рр. в контексті конструювання нової радянської особистості.

Як уже було зазначено вище, структура дозвілля складається з декількох рівнів, що відрізняються один від одного своєю психологічною значимістю, емоційною вагомістю та ступенем і характером суспільної активності. Розглянемо дозвілля робітничої молоді в цьому контексті. Якщо говорити про творчу діяльність то це аматорські заняття у гуртках самодіяльності, а якщо розглядати його з точки зору публічно-видовищної культури, то це відвідування святкових заходів та урочистостей.

Модель дозвілля, яку радянська влада намагалася утвердити населенню, можна простежити на прикладі діяльності клубів для робітників великих міст (Харкова, Києва, Одеси, Донецька тощо).

На думку комуністичних керівників радянської держави, клуби відігравали особливу роль у процесі конструювання «нової соціальної дійсності». Завдання, які більшовики ставили перед ними, на початку 1920-х рр. сформулював. Політик-дущегуб писав: «клуби повинні стати інструментом перевиховання працівників, свого роду містком між гаслами й директивами партії та життєвим світом робітника». Як відомо у робітничих клубах проводили ідеологічні кампанії з соціальної мобілізації суспільства (боротьба з хуліганством, старими, в тому числі релігійними, традиціями тощо).

Під кінець 20-х – на початку 30-х рр. XX ст., услід за політичними та соціально-економічними змінами в державі, до ідеологічних завдань діяльності клубів, як центрів перевиховання робітників додалися нові. Клуби зобов'язали брати участь у партійних чистках, освоєння працівниками технічних знань, виконання

плану тощо. Водночас у соціалістичному дискурсі робочі клуби розглядалися як інституції, що мали стати єдиним місцем відпочинку для трудящого люду. На початку 1920-х років більшовики взяли курс на витіснення з повсякденного життя соціуму релігійних свят і популяризацію нових святкових дат. Як відзначав Р. Любавський [15], більшовики використовували дозвілля для того, щоб реалізувати проєкт становлення радянського «культурного життя». Саме тому в клубах організовували різноманітні гуртки та секції (драматичні, музично-струнні, музично-духові, художні студії, літературні, спортивні).

Отже, у 20-ті – 30 рр. було розроблено чимало проєктів комуністичного «дозвілля». Масштабним задумом влади було перетворення робочих клубів на місця відпочинку робітників. Аналіз діяльності цих клубів засвідчує, що вони виконували ідеологічну функцію політизації дозвілля.

У післявоєнний період в комуністичній владі використовувала дозвілля для спрямування молоді у русло ідеології комунізму. У вільний від навчання час молодих людей масово залучали до колективних форм відпочинку і в такий спосіб впливали на формування їх комуністичного, а по суті, людиноненависницького світогляду (сьогодні як ніколи він проявився серед москвитів, які ведуть війну проти України).

Педагогіка «вільного часу». Педагогіка дозвілля все ще є недооціненою і фактично маловідомою сферою в нашій країні. Вона складається з, серед іншого, мистецьких та творчих розваг, спорту для всіх і туризму, національних традицій розваг, їх психологічних та естетичних основ, навчання активного відпочинку в школі та в сімейному колі, формування особистості шляхом інноваційного використання старих способів (ігри, заходи на свіжому повітрі) та нових методик (дистанційної та онлайн освіти), нарешті, це методика проведення активного дозвілля.

У міру розвитку цивілізації бюджет «вільного часу» людини включає все більше і більше видів діяльності, а система соціальних відносин постійно змінюється. Відтак, дозвілля виступає як соціальна категорія і тому робляться спроби нав'язати певні моделі поведінки людини у вільний від професійної діяльності час. У 50-х роках ХХ ст. відпустка працівників з'явилися як неодмінний елемент вищої якості життя, який досить швидко був не лише прийнятий, але і закріплений у звичках. Сімдесяті роки сприяли дозвіллю у формі вихідних поїздок за місто. Це були спроби змінити модель відпочинку з урахуванням нових, індивідуальних потреб. В даний час наш спосіб проведення дозвілля, способу життя формують засоби масової інформації, соціальні мережі, спеціальні часописи тощо.

Свято, як спосіб проведення дозвілля, відзначається певною структурою, а саме має 3 складові: відпочинок, щоб дати перепочинок, радість і відновлення фізичних і психічних сил; розваги, які приносять задоволення з дотримання певних правил, традицій; самовдосконалення.

У педагогіці дозвілля святкова освіта є ключовим поняттям. Іноді також обговорюється освіта для відпочинку та туризму [78]. Йдеться про свідомий і навмисний вплив на людину (як правило, молоду людину), щоб збудити цікавість до активного дозвілля. Іноді цю дію слід спрямовувати і на дорослих, яким загрожує синдром трюдоголізму.

Проведене дослідження [61] показує, що відсоток учасників у фізичній культурі значно менша серед студентів, ніж серед учнів, і цей відсоток зменшується з кожним роком навчання. Здавалося б, на нього впливає велика кількість занять, спроба заробити трохи додаткових грошей тощо. Однак виявляється, що молоді люди, які навчаються на двох факультетах, незважаючи на збільшені обов'язки, знаходять час для себе і віддають перевагу спорту та туризму [55; 56]. Існує думка, що молодь може бути вихована (це хибна думка). Виховання, тобто формування психологічного ядра особистості, завершується, як правило, в 3-5 років, а надалі необхідно використовувати різні методи, наприклад, моделювання, на основі завдань, щоб маніпулювати суспільно цінними зразками поведінки [67]. На підтвердження цього наведемо українські прислів'я, які, на жаль, мало хто згадує, особливо педагоги: «Не виховали дитини в пеленках, то не виховаєте її в подушках», «Виховуйте дитину тоді коли вона лежить поперек ліжка, а не поздовж». Зважаючи на цей багатовіковий досвід, МОН України, заклади освіти (школи, ліцеї, коледжі, академії, університети тощо) повинні нарешті усвідомити, що психологічне ядро особистості формується до 3-х, максимум до 5-ти років і змінити його не є можливим. Важливим завданням для них є не виховання, а управління поведінкою, її моделювання.

Метод моделювання найчастіше використовується досвідченими педагогами і передбачає особистий вплив на молодь. Варто зазначити, що під час спільних поїздок стосунки між педагогом та учнями/студентами змінюються. Воно стає більш відкритим, тоді важко зберегти відстань, характерну для стін школи чи університету [55].

Метод соціального впливу полягає у спонтанному прийнятті моделей проведення дозвілля в групі, в якій перебуває людина. Наприклад, новий учасник туристичного кола неодмінно почне подорожувати разом з іншими, або через деякий час залишить цю групу.

Метод маніпулювання суспільно цінними зразками поведінки заснований на свідомому і навмисному перетворенні існуючих конструкцій на більш цінні. Це дуже складне завдання, але в той же час найбільш бажане.

Фізичний відпочинок, тобто всі види діяльності, а не лише фізична (рухова) активність. Термін «відпочинок» походить від латинського «гесгео», що означає оновити, відроджувати, зміцнювати. Його необхідно сприймати як термін, що визначає участь у різних формах добровільної діяльності, що є результатом інтересів людини та здійснюється у «вільний час», спрямований на відпочинок, розваги та самовдосконалення [73].

Фізичні навантаження реалізуються, насамперед, через активний туризм та спорт. Туризм – це, мабуть, найпопулярніша форма активного дозвілля в світі. Існують різні способи класифікації туризму. Не всі потребують міцного здоров'я та підготовленості учасників. Наприклад, у класифікації за J. Pięta [66] виділено такі різновиди туризму:

- пізнавальний (ознайомлення з природою, культурою та історією окремих країн та регіонів; відвідування пам'яток архітектури, археологічних розкопок, музеїв під відкритим небом, музеїв, національних та оглядових парків, пам'яток природи);

- кваліфікований (задоволення потреб у русі та фізичних зусиллях, контакти з іншими природними, соціальними та культурними середовищами, часто поєднуються з надзвичайними переживаннями і сильними відчуттями);

- альтернативний (подорожі у тісному контакті та гармонії з природою, глибоке розуміння культури відвідуваних регіонів);

- екологічний (грунтовне пізнання природи з максимальним зменшенням втручання у природне середовище).

Однак, як нам видається, фізичні навантаження є особливо необхідними і тому популярності набирає активний туризм. Наприклад, в рамках туристичного дозвілля можна активно займатися багатьма видами спорту (волейболом, плаванням, тенісом, їздою на велосипеді, верховою їздою, прогулянками) тощо. У рамках оздоровчого туризму, наприклад, під час перебування в санаторії, можна використовувати плавання в басейні, катання на лижах (взимку) або на велосипеді (влітку). Так само в рамках паломницького туризму ви можете домовитись прогулятися до пляжу чи короткої поїздки в гори. Активний туризм є важливим в молодіжному середовищі. Як правило, він є відносно дешевий, часто здійснюється в неформальних групах. Молодь має різні мотиви долучення до активного туризму, але найчастіше це

пов'язано з потребою задоволення власних фізичних і духовних потреб [41].

Культура дозвілля. Термін «культура дозвілля» безпосередньо відповідає визначенню «вільного часу» [16]. Цим терміном визначають спосіб планування, організації, проведення та участі під час дозвілля у різних заходах, що відповідають бажанням, пристрастям та інтересам людини. Так особа знаходить рефлексію в способі буття, поведінки, реагування на фактори довкілля, взаємодії та стосунків з іншими під час виконання різних видів діяльності за конкретних умов. На жаль, культура дозвілля в Україні все ще є низькою. А в сучасних умовах війни подекуди взагалі відсутня. Тому прямо зараз, в епоху трансформації суспільних відносин – це прекрасна можливість відійти від схематично розроблених до цього часу інституціональних конструкцій, перетворити навколишнє середовище та адаптувати його до потреб активного дозвілля. Знову ж таки, слід повернутися до педагогіки «вільного часу», яка включає: пропозиції, консультування, підтримку, стимулюючи громадян формувати самостійно свою поведінку у «вільний час».

Так, у Німеччині та Швейцарії в школах з'явилися спеціальні предмети на цю тему. Соціальний та професійний персонал навчається технології розвитку бізнесу у сфері дозвілля – консультування, анімація тощо. За ради справедливості слід сказати, що також в Україні деякі університети (наприклад, Прикарпатський національний університет, кафедра теорії та методики фізичної культури, в рамках освітньої програми 014 – Середня освіта. Фізична культура) формує у майбутніх вчителів фізичної культури компетентності необхідні для здійснення анімаційної діяльності в туризмі, яка є важливою складовою активного дозвілля.

У педагогіці дозвілля анімація є особливо важливою, так як спонукає до специфічної поведінки, яка є носієм спеціальних цінностей для особистості та всього суспільства – вона виконує функції навчання протягом усього життя та соціального удосконалення [16].

Австрія – приклад країни, в якій підтримується ініціатива для молоді щодо діяльності в рамках асоціації незалежних культурних аніматорів (Arbeitsgemeinschaft für Gruppen-Beratung). Предметом діяльності асоціації є розробка та постійна організація подорожуючої молодіжної інформаційної програми за замовленням профспілки, міністерства молоді, сім'ї та захисту довкілля [42]. Професійно займаючись ігровою педагогікою, оживляючи більші групи та навчаючись за допомогою гри та творчої роботи, аніматор працює таким чином, що адаптується до конкретних смаків та вимог молоді. Аналогічні асоціації створюються й в інших країнах (Франція, Німеччина, Чехія).

З точки зору сьогодення дозвілля має три виміри:

- короткий, тобто щоденний вільний час (відпочинок, кожен день);
- середній, тобто суботній та недільний відпочинки;
- тривалі перерви (відпустка).

Розмірковуючи про організацію дозвілля для суспільства, необхідно враховувати дві основні групи показників:

1) Ті, від яких залежить рівень життя, серед інших:

- умови довкілля;
- умови праці: тривалість робочого дня, ступінь механізації роботи, інтенсивність роботи, тривалість відпусток тощо;
- реальний дохід;
- житлові умови та ступінь розвитку сфери соціальних та культурних послуг.

2) Ті, що характеризують даний життєвий рівень, а саме:

- рівень життя;
- тривалість реального «вільного часу»;
- фізичний та психічний розвиток людини (стан здоров'я, загальний рівень культури населення).

Зважаючи на це важливо забезпечити інфраструктуру для проведення дозвілля, тобто відповідну кількість та якість культурних, спортивних та рекреаційних об'єктів та обладнання, рекреаційні зони для реалізації рекреаційних функцій.

Є приклади багатьох найкращих практик у цій галузі, наприклад, розвиток такої інфраструктури у Швеції.

Функції дозвілля. Виокремлюють наступні функції дозвілля:

1) Економічна та виробнича функція (вільний час як стимулятор діяльності різних галузей промисловості, розвитку послуг та просторової інфраструктури);

2) Як ринок праці – роль навчання працівників, персоналу для організації дозвілля (аніматор дозвілля, соціальний працівник);

3) Соціально-поведінкова функція;

4) Культурна функція;

5) Розважальна функція;

6) Функція само удосконалення.

Під час дозвілля є велика можливість для розвитку сучасної людської особистості. «Вільний час» дозволяє розвивати власні інтереси, виховувати пристрасть, колекціонувати, безпосередньо брати участь у різних формах діяльності [57; 58; 59]. Створюється можливість неформальних, безкоштовних контактів, не обмежувачись професійними та сімейними колами. Це унікальна можливість перетнути межі власного соціального та пізнавального досвіду і, таким чином, розширити масштаб впливу на суспільство, культуру та природу [71; 76; 77]. Це можливість поглибити сімейні зв'язки, розвинути більшу турботу про дітей.

Функції відпочинку та оздоровлення, які часто прирівнюються до гігієни, а отже, відновлення фізичних і психічних сил: використання різних форм від пасивного відпочинку до активної діяльності.

Ранг і місце дозвілля в моделі споживання збільшуватимуться зі збільшенням добробуту суспільств, роботизацією виробництва, використання штучного інтелекту. Очікується, що дозвілля буде одним з найважливіших елементів майбутнього способу життя суспільства, а сфера, пов'язана з його обслуговуванням, буде найбільшою галуззю у світі [42].

У науковій літературі з цього приводу можна знайти різні погляди на функції «вільного часу». Деякі з них варто навести. Kamiński A. [50] виділяє три функції «вільного часу»: регенерація фізичної та психічної сили людини; розваги (компенсація монотонності дня, сімейних та шкільних обов'язків, нудьги, повторюваної щоденної діяльності); розвиток інтересів.

Z. Dąbrowski [33] вказує на чотири функції «вільного часу»: дозвілля, розвиток інтересів та талантів, пошук свого місця в суспільстві. Ця четверта функція покликана ввести індивіда в соціальне життя.

I. В. Петрова [19] виділяє інші функції вільного часу. За його словами, це: поліпшення здоров'я, продовження життя, адаптація до нових умов, покращення професійної підготовки, поліпшення міжособистісних відносин, самовизначення особистості, пізнавальні функції.

На думку О. В. Паскаль [18], функціями «вільного часу» є: регенеративна, розважальна, розвитку, творча, арт-катартична (очищаюча функція, втеча від повсякденних неприємностей), інтеграційна (можливість познайомитися з новими людьми поза межами домашнього кола), адаптивна, стимулююча (підтримка та стимулювання психічного розвитку), коригуюча (протидія ряду потенційних відхилень – фізичний розвиток людини), емансипаторська (звільнення від низки неписаних соціальних норм, накладених на людей, наказів і заборон), економічна (турбота про психофізичний стан, зменшує витрати на можливе лікування – профілактику), ідеологічна та соціальна (створення відповідних зразків рекреаційної поведінки, використання відповідних видів діяльності та інструментів), функція локалізації (здатність та спосіб проведення дозвілля, види рекреаційних заходів розміщують індивіда в соціальному просторі).

Можна подивитися на дозвілля у різних аспектах: соціологічних, психологічних та педагогічних. На думку К. Czajkowski [30], у дозвіллі, особливо дітей, можна виділити чотири аспекти, роблячи його соціальним явищем, надаючи йому характеристик моделювання поведінки (авторська заміна терміну виховання, яке, як відомо, має метою формування психологічного ядра особистості і є ефективним в ранньому дитинстві).

Соціологічний аспект. Дозвілля полегшує соціальні контакти та формує досвід. Дитині потрібно співпрацювати з іншими та організовувати розваги та відпочинок. Ви повинні відмовитися від само центричного ставлення на користь спільних дій, відданості, радості та спільних інтересів. Діти не повинні проводити дозвілля наодинці, що перешкоджає соціалізації; це унеможливить порівняння власної поведінки, власних дій з діяльністю інших. Індивід відчуває особисту радість, щастя та зміст під час взаємодії з іншими. Роль, яку дитина відіграє в колективі, є причиною додаткового задоволення та задоволення потреби взаємодіяти з колективом.

Під час дозвілля соціальний інтерес домінує над особистим, інтегрує індивіда в колектив. Соціальне щастя переважає над індивідом; спільний відпочинок, весела співпраця в групах за інтересами, поїздки, скаутські зустрічі – це основні форми проведення дозвілля дітьми та молоддю – це чудова школа спілкування та соціальної співпраці [39].

Економічний аспект дозвілля в житті наймолодшої соціальної групи є дуже важливим. Для дітей та молоді навчання та дозвілля – це своєрідна економічна єдність. Психофізичні потреби дитячого організму вимагають відповідної дози інтелектуальних та фізичних зусиль, накладених школою. Молодий організм, що розвивається, повинен отримувати адекватні дози спокою, релаксації. Зневага до цього може бути причиною фатальних наслідків (погіршення фізичного і психічного здоров'я).

Чим ефективніше школа організує навчальний процес – тим краще вона використовує години відведені для навчання, стимулюючи розумову діяльність дитини, а дитина отримує більше «вільного часу» поза школою.

Теоретики, які займаються цим аспектом дозвілля, вважають, що в майбутньому в школі повинен бути предмет, який би навчив планувати і використовувати свій «вільний час».

Психологічний аспект. Психічне життя дітей насичене і дуже жваве. Вони постійно шукають нових вражень. Діти розвивають свої інтереси та таланти; поглинають і чутливі до всього нового. Довкілля повинно забезпечити дітям адекватні умови для розвитку. Дітям замало навчання в школі, їм потрібно самостійно шукати цікаві явища та речі в групі однолітків. Дозвілля для дітей – це джерело нових вражень, що викликають яскраві реакції (почуття задоволення, щастя, радість).

Шкільна освіта не завжди забезпечує дитину достатньою релаксацією та звільненням від психічного напруження, викликаного великими інтелектуальними зусиллями. Наука – важке завдання. Особистість дітей

трансформується і збагачується під час позакласних занять; дитина розкриває свої погляди, які вони реалізують у грі. Учень часто не виявляє яскравих інтересів до школи, він охоче розкриває їх під час позакласних занять, захоплюється багатьма питаннями, які не помічаються в школі [54].

Дозвілля та спосіб його проведення чітко впливають на природу дітей та молоді. Діти позбавляються від негативних рис характеру (боязкість, лінь, безпорадність) або явно послаблюють їх, беручи участь у спільній грі.

Різні форми дозвілля сприяють розвитку позитивних рис характеру (дружелюбність, ввічливість, сердечне ставлення до оточуючих). У грі чітко виявляється характер дитини – у вільній, безперешкодній атмосфері дозвілля.

Гігієнічний аспект. Дозвілля необхідне як захист молодого організму від надмірного навантаження шкільних обов'язків та завдань, він відіграє профілактичну роль у захисті здоров'я дітей та молоді. Під час розумової роботи в організмі відбуваються складні біологічні процеси, внаслідок чого стається інтенсивне споживання поживних речовин, необхідних для продукування енергії в організмі, що призводить до втоми.

Обговорюючи цей аспект «вільного часу», необхідно звернути увагу на психоемоційний стрес, який є наслідком інтенсивної навчальної діяльності, а на даний час ще й результатом тривожності, пов'язаної з війною.

Школа і війна – це джерело стресових подразників і тому дозвілля повинно компенсувати їх негативний вплив на організм дітей. Найважливіші позитивні впливи дозвілля на дітей:

- перебування на свіжому повітрі;
- фізичний рух, розвиток опорно-рухового апарату, фізичної підготовленості, покращення обміну речовин, позитивний вплив на психоемоційний стан дитини;
- сприятливий вплив на фізичне самопочуття.

Розмірковуючи про гігієнічні та оздоровчі цінності «вільного часу», необхідно акцентувати увагу на його повноцінному використанні. Він повинен відповідати стандартам якості та кількості та відповідати організаційним і гігієнічним вимогам. Діти та підлітки повинні регулярно їсти якісну їжу – відхилення стануть джерелом втоми та психофізичного виснаження.

Педагогічна цінність дозвілля полягає в тому, що є ситуації, коли діти беруть на себе ініціативу і самі здійснюють організацію заходів поза школою [27; 59]. Дозвілля – це можливість проявити власну ініціативу та незалежність, бути дизайнерами «вільного часу». Позитивним елементом дозвілля є самоосвіта.

Самостійне використання «вільного часу» дає відчуття свободи, власну ініціативу. Завдяки педагогічним якостям «вільний час» стає полем веселощів та радості життя, в якому молодь та діти шукають нові та кращі методи та способи їх проведення [69].

Дозвілля в Україні. «Вільний час» в Україні використовується на такі цілі: необхідність постійного навчання та вдосконалення; перевантаження роботою та домашніми обов'язками; здійснення додаткової роботи за рахунок «вільного часу»; покращення матеріальних потреб, які часто випереджають підвищення заробітної плати; компенсацію недоліків в організації та функціонуванні громадського життя, особливо в прифронтовій зоні.

Така ситуація означає, що «вільний час» використовується вкрай ірраціонально. Так званий телевізійно-інтернетний соціальний орієнтир релаксації, постійні повітряні тривоги успішно витісняють інші його більш раціональні форми (наприклад, екскурсії та активний туризм, спорт тощо займають досить мало місця в бюджеті часу, відведеного на дозвілля).

Дослідження організації «вільного часу» дозволяють визначити роль і можливості різних середовищ,

установ, закладів опіки, асоціацій, шкіл у цьому процесі. Отримані результати свідчать про те, що участь шкіл в організації дозвілля, особливо в умовах війни, невелика, але і сім'я не до кінця розуміє проблеми дозвілля.

Отже, на даний час типовими рисами дозвілля української родини є: пасивний відпочинок за переглядом телебачення, соціальних мереж; фаміліоцентризм – дозвілля проводиться у родинному колі за участю 2-3-го покоління; домінування двох моделей використання «вільного часу»: участь у масовій культурі народного та соціального характеру; перегляд кіно, відвідування театру, концертів, читання книг; низька соціальна, спортивна та туристична активність під час дозвілля; мінімізація творчої діяльності – орієнтація на споживання; зникнення традиційних сімейних форм використання дозвілля; зникаючі бар'єри між поколіннями у використанні «вільного часу» – одні й такі самі фільми переглядають три покоління.

У таблиці 1 наведені результати дослідження щодо структури проведення дозвілля в сім'ї.

Таблиця 1 – Участь у розважальних та оздоровчих формах проведення дозвілля, %

Форми дозвілля	З дітьми	Самостійно або з дорослими	Загалом
Цирк	12	6	18
Ігрова кімната	20	-	20
Театр ляльок	16	-	16
Події для дітей	4	-	4
Прогулянки та спортивно-оздоровчі заходи	16	2	18
Фестивалі, спортивні змагання	29	29	58
Дисотеки, ігри	17	12	29
Кафе, ресторани та паби	3	25	28
Перегляд спортивних змагань по телебаченню та на ютуб-каналах	34	3	37
Заняття спортом	12	3	15
Відпочинок у природному середовищі	25	14	40
Екскурсійні тури	18	12	30

Отже, на даний час типовими рисами дозвілля української родини є: пасивний відпочинок за переглядом телебачення, соціальних мереж; фаміліоцентризм – дозвілля проводиться у родинному колі за участю 2-3-го покоління; домінування двох моделей використання «вільного часу»: участь у масовій культурі народного та соціального характеру; перегляд кіно, відвідування театру, концертів, читання книг; низька соціальна, спортивна та туристична активність під час дозвілля; мінімізація творчої діяльності – орієнтація на споживання; зникнення традиційних сімейних форм використання дозвілля; зникаючі бар'єри між

поколіннями у використанні «вільного часу» – одні і ті ж фільми переглядають три покоління.

Як видно з таблиці, найбільше часу під час дозвілля дорослі проводять з дітьми в ігрових кімнатах, театрі ляльок, здійснюють прогулянки, відвідують фестивалі і змагання, здійснюють відпочинок на дачах, беруть участь у перегляді змагань по телебаченню, екскурсійних турах. Заняття спортом на жаль не є пріоритетним.

Відпочинок на одинці, або з дорослими зводиться в основному до відвідування кафе, ресторанів та пабів.

Дискусія

Активне дозвілля надає чудові переваги нашому фізичному, психічному та емоційному здоров'ю і робить нас менш вразливими до стресу. Тому кожна людина, яка хоче бути здоровою має бути зацікавлена в пошуку балансу між дозвіллям і роботою або навчанням [16; 44; 45; 47].

Постіндустріальний (або інформаційний) етап соціокультурного життя характеризується значними трансформаціями більшості компонентів буття культури, суспільства, людини. Дозвілля та праця традиційно вважаються чи не найважливішими серед сфер людської діяльності, тому саме вони займають все більший обсяг у дослідженнях як зарубіжних [40; 43; 75], так і вітчизняних науковців [2; 4; 18; 19].

Одним з аспектів проблемного поля філософських зацікавлень, на наш погляд, є дослідження сутнісних і ціннісних характеристик праці та дозвілля. Аналогічно тому, як свого часу технізація праці сприяла зміні просторових і часових характеристик дозвілля, так і сьогочасна «індустрія» дозвілля, зміна його смислового поля впливає на характер праці [3]. До того ж сучасна картина взаємин цих культурних складових частин істотно змінилась у порівнянні з їхніми історичними аналогами: праця втрачає ряд функцій, визначальних для людини й культури в минулому (наприклад, успішність, кар'єрне зростання, визнання), а дозвілля, навпаки, – отримує ті, що були пов'язані з процесом праці (наприклад, самореалізація фізичної й духовної сфери особистості) [3; 22].

Дозвілля в постіндустріальному суспільстві, так само як і праця в індустріальному, капіталізується, тобто розглядається як перспективна сфера розвитку людського капіталу. Формується «цивілізація дозвілля» [24; 26].

Сучасна цивілізація – це стрімкий розвиток інформаційних технологій, телекомунікаційних систем та штучного інтелекту. Інтернет-простір стає ядром цього розвитку, тепер він є не лише вмістилищем інформації, але й життєвою реальністю для людства. Реальністю, яка допомагає не лише в робочих питаннях, але й в час відпочинку, поняття якого з кожним роком розширюється [21].

Новітнє уявлення про дозвілля пов'язане з економічними, культурними і технологічними змінами за останні сто років, з приходом індустріальної епохи. Не малу роль у становленні культури дозвілля зіграла переоцінка самої суті особистості, її свободи у волевиявленні, самовираженні, самостійній, незалежній від держави діяльності [24].

Соціальна, політична та економічна свобода також стала причиною появи індустрії дозвілля (кіно,

театр, естрада, спорт). Зрештою, оновився сам формат дозвілля, який тепер почав протікати у трьох площинах: реальній, віртуальній та ідеальній. Збільшення «вільного часу» повело за собою більшу залученість у сферу розваг, яка щораз набуває значних модифікацій (наприклад, віртуальний мережевий простір інтернету – це безліч можливостей для найрізноманітніших творчих проявів і діяльності людей [5; 21]. Завдяки інтернету люди здобувають освіту, сплачують податки, купують речі, грають в ігри, знаходять простір для реалізації талантів тощо). Актуальність віртуального дозвілля визначається переломним моментом в історії людства, що виражається у процесах зміни способу існування людини і суспільства. Але при цьому людство зменшує свої можливості щодо взаємодії з природним середовищем, реальністю буття [4; 16].

Розвиток технологій комп'ютерної віртуальної реальності призводить до радикальної зміни стійкого поля індивідуальної соціальної культури, що традиційно склалося та виражається через такі ефекти: трансформації соціальної структури сучасного суспільства; традиційних типів ідентифікації, культурного простору/ часу, типів комунікації, мислення і свідомості; традиційного поля соціальної стратифікації; способів і видів соціалізації та інкультурації індивіда; стійких мовних практик; соціокультурних переваг і дозвілєвих орієнтацій населення [2].

Відносини людини зі світом під впливом віртуалізації культури, з одного боку, сприяють когнітивному розвитку особи, розширюють культурне поле її життя; з іншого – чинять деформуючу дію, змінюючи образ мислення і менталітет, культурні норми і цінності, зокрема щодо тілесної культури [1].

Водночас, спостерігається тенденція до індивідуалізації, що полягає в розширенні діапазону сценаріїв стилю життя, форм інкорпорації в соціум за допомогою входження до найрізноманітніших віртуальних співтовариств (наприклад, «фізична культура в освіті і науці», «новини вищої освіти» тощо).

Проблема сучасної культури й суспільства в тому, щоб зв'язати роботу й дозвілля з поняттям духовності. Людина може мати «вільний час», але він часто не стає простором для самореалізації [22]. Варто зазначити, що особлива роль у культурі активного дозвілля належить освіті, оскільки вона може обслуговувати не тільки професійні види діяльності, але й активне дозвілля. Окремі галузі й види освіти, з одного боку, готують людей до творчих видів діяльності, з іншого, – їх можна розглядати як конструктивний зміст активного дозвілля (наприклад освіта з фізичної культури), який міститься в особливостях занять фізичними і спортивними вправами. Якщо така діяльність здійснюється під

час дозвілля, то вона набуває характеру дозвіллевої діяльності, яка нікому не підпорядковується і тому відповідає соціальним та індивідуальним цілям [53].

Крім того, освіта дає можливість людям зрозуміти зумовленість ідеологій роботи й дозвілля соціальними обставинами, що сприяє формуванню історичного погляду на факти й події. Отже, релевантний кожній культурі тип відносин між працею/навчанням та дозвіллям як найважливішими типами людської діяльності свідчить не тільки про економічні фактори змін, а й про наповнення життя людини культурою та фізичним і духовним смыслом, коли дозвілля стає часом для творчості, для відновлення функціональних ресурсів організму, пошуку духовних основ буття, а не простого накопичення знань заради знань [22; 46].

Очевидно, в епоху таких змін важливо звертатися до історії: творча політика й державні програми повинні спиратися на історично усвідомлене буття та чітке уявлення про те, який зміст слід вкладати в поняття «робота» й «дозвілля». У такому сенсі певну користь може принести знання того, як минулі ідеології все далі й далі просували людство шляхом конструювання певних способів і стилів життя. Проте це вимагає окремого дослідження.

Висновки

1. Найповнішим серед визначень «вільного часу», яке використовується експертами ЮНЕСКО у міжнародних дослідженнях, є таке: передбачає всі види діяльності, якими людина може присвятити себе для відпочинку, розваг, самоосвіти, її добровільна участь у суспільному житті після звільнення від професійних, сімейних, соціальних обов'язків і які прирівнюються до активного дозвілля зі свободою, що дає задоволення, а іноді навіть можливість самовираження.

2. Раціональні організація і використання «вільного часу» має давні традиції, адже ще Платон і Арістотель розглядали гімнастику як основу загальної освітньої системи, а не лише фізичного розвитку молоді; в усіх містах Стародавньої Греції були майданчики для фізичних вправ, їх використовували не тільки для гармонійного розвитку особистості, але також для формування культури проведення дозвілля серед молоді. За часів Середньовіччя відбувся відкат назад – чинна ідеологія заперечувала тілесні потреби, духовенство, яке висловлювало цю думку не дбало про здоров'я, фізичну досконалість. За часів Ренесансу ідеали давньогрецької тілесної культури повертаються: домінувала думка, що тільки гармонійний розвиток духовного і тілесного – мета загальної освіти. Започаткований в епоху Відродження рух активного дозвілля у наступні століття розвивається: лікарі та

педагоги цікавляться розвитком молоді, причому не тільки для лікування, але і профілактики захворювань, догляду за тілом. Один із реформаторів XIX століття Герберт Спенсер вимагав свободи у проведенні студентами дозвілля, участі їх в іграх та активному туризмі, адже заняття спортом позитивно впливають на здоров'я.

3. У Європі на початку XX століття створюються сімейні будинки для організації дозвілля дітей, у США – створена «Американська футбольна асоціація», що запровадила в систему дозвілля новітні спортивні ігри (волейбол, баскетбол, американський футбол), Християнський молодіжний союз (YMCA) створює громадські центри,

теж продемонстрував певну інновацію, створивши громадські центри, пристосовані для позашкільної діяльності, а також організував привабливі літні табори для активного відпочинку. Протягом доби в дітей і молоді передбачався час для загартування природними факторами, популяризувався активний відпочинок, що передбачав заняття танцями, фізичними вправами, іграми.

7. Одним із домінуючих способів активного дозвілля для інтелігенції Галичини в кінці XIX – початку XX століття була участь у танцювальних балах, гра в шахи. Серед розваг сільської інтелігенції популярністю користувалися рибальство і полювання, їзда на конях. Молодь надавала перевагу заняттям спортом (волейболом, лещетарством (лижами), футболом, тенісом, плаванням).

8. У післявоєнний період в комунобільшовицька влада використовувала дозвілля для спрямування молоді у русло ідеології комунізму. У вільний від навчання час молодих людей масово залучали до колективних форм відпочинку і в такий спосіб впливали на формування їх комуністичного, а по суті, людиноненавистницького світогляду (сьогодні як ніколи він проявився серед московитів і українських русофілів, які ведуть війну проти України).

9. На даний час типовими рисами дозвілля української родини є: пасивний відпочинок (перегляд телевізійних програм, соціальних мереж). На жаль, відносно низька спортивна та туристична активність під час дозвілля. Водночас, поступово, особливо серед дітей і молоді, набирає популярності, так звана «вулична» фізична культура (наприклад, паркур), відроджуються традиційні етнокультурні форми проведення активного дозвілля.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють, що відсутній будь-який конфлікт інтересів.

Джерела та література

1. Бабенко Н. Б. Дозвілля сім'ї. Теоретичні та емпіричні аспекти : монографія. Київ : ДАКККІМ, 2001. 157 с.
2. Бойко О. П. Культура дозвілля у суспільстві ризику : монографія. Суми : УАБС НБУ, 2011. 285 с.
3. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Київ : Либідь, 1996. 251 с.
4. Брик В., Чоп Т. Філософія дозвілля в нову епоху. *Збірник тез II Міжнародної наукової конференції молодих учених та студентів «Філософські виміри техніки»*. 2019. С. 34-35.
5. Віртуалізація культури в добу інтернет-технологій. – URL: <http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/volunets.pdf>
6. Шелестова Л., Чиренко Н., Чернякова Н. Дозвілля школярів: ігри, конкурси, розваги. Київ : Шкільний світ, 2012. 126 с.
7. Дрогобицька О. Традиція і модерн: Побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX – 30-ті рр. XX ст.). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. 540 с.
8. Заборняк С., Круль П., Мицкан Б., Мицкан Т. Formy wykorzystania czasu wolnego przez dziecko wiejskie w Polsce. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура*. 2017. Вип. 25-26. С. 116-131.
9. Заник В., Кіндрат, Т. Народилася за бабці австрії, жила при мамці Польщі, татові Леніні, дочекалася неньки України. *Західний кур'єр*. 2004. С. 22.
10. Ковальчук Т. І., Мельничук Т. Ф. Організація роботи у сфері дозвілля: інформаційна складова : монографія. Київ, 2013. 535 с.
11. Коляструк О. Соціальна історія криз призму повсякденності. Пovoєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : колективна монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. С. 39-46.
12. Косевич Є., Мицкан Б. Філософські аспекти, так званого «вільного часу». *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Фізична культура*. 2016. Вип. 24. С. 33-49.
13. Лицур М. З., Лицур Н. М. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі XIX-XX століття (на прикладі І. Франка). *Вісник Прикарпатського університету*. 2009. Вип. 15. С. 116-117
14. Лепкий Б. Казка мого життя. 2-ге вид., випр. і доп. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. 299 с.
15. Любавський Р. Агітувати чи розважати? «Радянська» дозвілля робітників Харкова у 1920-1930-ті рр. *Актуальні проблеми втчизняної та всесвітньої історії*. 2013. № 1 (16). С. 188-194.
16. Мицкан Т., Мицкан Б. Маланиук Т., Єрмаков С., Єрмакова Т., Потапчук С. Зубаль М., Кужель М. Анімація в системі активного дозвілля. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2023. Вип. 28 (1). С. 24-37.
17. Пангелов С. Характерні риси і передумови розвитку форми активного дозвілля людини у період середніх віків (V–VII ст.). *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2009. № 2-3. С. 89-93.
18. Паскаль О. В. Соціальна робота у сфері дозвілля : навч. посібник. Одеса : Поліграф, 2007. 120 с.
19. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник. Київ : Кондор, 2005. 408 с.
20. Середа О. RUŚ WĘDZIE TAŃCYŚ! «Руські бали» у Львові як фактор українсько-польських взаємин у Галичині кінця 40-х – 60-х років XIX ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2007. Т. 6. С. 310-332.
21. Трач Ю. Особливості віртуальної реальності в сучасній культурі. *Питання культурології: зб. наук. праць. Київ. нац. ун-т культури і мистецтв*. 2014. Вип. 30. С. 127-134.
22. Федотова О. В., Жукова А. І. Праця та дозвілля в історіософській перспективі: проблема співвідношення. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 29. С. 40-47. DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i29.958>
23. Фрідман Т. Л. Дякую за запізнення: керівництво для оптимістів сучасності. Київ : Клуб сімейного дозвілля, 2018. 560 с.

References

1. Babenko, N. B. (2001), *Dozwillia sim'i. Teoretychni ta empyrychni aspekty* [Leisure family Teoretychni ta empyrychni aspekty]. DAKKKiM, Kyiv. 157 p. [in Ukraine].
2. Boiko, O. P. (2011), *Kultura dozwillia u suspilstvi ryzyku* [Leisure culture in a risk society]. UABS NBU, Sumy. 285 p. [in Ukraine].
3. Bell, D. (1996), *Prykhid postindustrialnoho suspilstva. Suchasna zarubizhna sotsialna filozofia* [The advent of post-industrial society. Modern foreign social philosophy]. Lybid, Kyiv. 251p. [in Ukraine].
4. Bryk, V., Chop, T. (2019), "Filozofia dozwillia v novu epokhu" [Leisure philosophy in the new era]. *Collection of theses of the II International Scientific Conference of Young Scientists and Students «Philosophical Dimensions of Technology*, pp. 34-35. [in Ukraine].
5. *Virtualizatsiia kultury v dobu internet-tekhnohologii* [Virtualization of culture in the age of Internet technologies]. – URL : <http://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2019/03/volunets.pdf> [in Ukraine].
6. Shelestova, L., Chyrenko, N., Cherniakova, N. (2014), *Dozwillia shkoliariv: ihry, konkursy, rozvahy* [Schoolchildren's leisure time: games, contests, entertainment]. Shkilnyi svit, Kyiv. 126 p. [in Ukraine].
7. Drohobytska, O. (2014), *Tradyttsiia i modern: Pobut ukrainskoi silskoi intelihentsii Halychyny (kinets 19 – 30-ti rr. 20 st.)* [Tradition and modernity: The life of the Ukrainian rural intelligentsia of Halychyna (end of the 19th – 30s of the 20th century).]. Symfoniia forte, Ivano-Frankivsk. 540 p. [in Ukraine].
8. Zaborniak, S., Krul, P., Mytskan, B., Mytskan, T. (2017), "Formy wykorzystania czasu wolnego przez dziecko wiejskie w Polsce" [Forms of using free time by a rural child in Poland]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Fizyczna kultura*, Issue 25-26, pp. 116-131. [in Polish].
9. Zanyk, V., Kindrat, T. (2004), "Narodylasia za babsi avstrii, zhyla pry mamtsi Polshchi, tatovi Lienini, dochekalasia nenky Ukrainy [She was born to an Austrian grandmother, lived with her mother in Poland, father Lenina, waited for her grandmother in Ukraine]. *Zakhidnyi kurier*, pp. 22. [in Ukraine].
10. Kovalchuk T. I., Melnychuk T. F. (2013), *Orhanizatsiia roboty u sferi dozwillia: informatsiina skladova* [Organization of work in the field of leisure: informational component] Kyiv, 535p. [in Ukraine].
11. Koliastruk, O. (2010), *Sotsialna istoriia kriz pryizmu povsiakdennosti. Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Social history of crises through the prism of everyday life. Postwar Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyiv. pp. 39-46. [in Ukraine].
12. Kosievych, Ye., Mytskan, B. (2016), "Filosofski aspekty, tak zvanoho «vilnoho chasu»" [Philosophical aspects of the so-called «free time»]. *Bulletin of the Prykarpatskoho University. Series: Physical culture*, issue 24, pp. 33-49. [in Ukraine].
13. Lytsur, M. Z., Lytsur, N. M. (2009), "Rybalstvo yak forma orhanizatsii dozwillia ukrainskoi miskoi intelihentsii Halychyny na rubezhi 19-20 stolittia (na prykladi I. Franka)" [Fishing as a form of leisure organization of the Ukrainian urban intelligentsia of Halychyna at the turn of the 19th-20th centuries (on the example of I. Franko)]. *Bulletin of the Prykarpatskoho University*, issue 15, pp.116-117. [in Ukraine].
14. Lepkyi, B. (1999), *Kazka moioho zhyttia* [The tale of my life]. Nova Zoria, Ivano-Frankivsk. 299 p. [in Ukraine].
15. Liubavskiy, R. (2013), "Ahituvaty chy rozvazhaty? «Radianizatsiia» dozwillia robitnykiv Kharkova u 1920-1930-ti rr." [Agitate or entertain? «Sovietization» of the leisure time of Kharkiv workers in the 1920 s and 1930s.]. *Aktualni problemy vitchyznianoj ta vsesvitnoij istorii*, №1 (16), pp. 188-194. [in Ukraine].
16. Mytskan, T., Mytskan, B., Malaniuk, T., Yermakov, S., Yermakova, T., Potapchuk, S., Zupal, M., Kuzhel, M. (2023), "Animatsiia v systemi aktyvnoho dozwillia" [Animation in the system of active leisure]. *Bulletin of Kamyanets-Podilskyi Ivan Ogiienko National University. Physical Education, Sports and Human Health*, issue 28, № 1, pp. 24-37. [in Ukraine].
17. Panhelov, S. (2009), *Kharakterni rysy i peredumovy rozvytku formy aktyvnoho dozwillia liudyny u period serednikh vikiv (V–VII st.)*. [Characteristic features and prerequisites for the development of a form of active leisure for a person during the Middle Ages (V–VI centuries)]. *Sports Bulletin of the Dnieper Region*, № 2-3, pp. 89-93. [in Ukraine].

24. Цимбалюк Н. М. Інституційна модернізація культурно-дозвілєвої сфери в Україні : автореф. дис... д-ра соціол. наук : 22.00.04 НУ імені Т. Г. Шевченка. Київ, 2005. 44 с.
25. Шлемкевич М. Галичанство. Львів: За вільну Україну, 1997. 104 с.
26. Яцула Т. Деякі аспекти аналізу категорії «дозвілля» у системі філософських, соціологічних та культурологічних наук. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*. 2021. Вип. 36. С. 164-172. <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.20>
27. Bielski, J. (2010). Aktywność fizyczna ucznia w czasie wolnym. *Lider*, № 1, 7-10.
28. Blackshaw, T. (2010). *Leisure*. Abingdon: Routledge.
29. Chojecka A. (2003). Podwórkowe zabawy. *Edukacja i Dialog*, № 7, 58 – 60.
30. Czajkowski K. (1979). *Wychowanie do rekreacji, WSiP*, Warszawa.
31. Dąbrowska E. (1986). Analiza sytuacji animacyjnych. *Pedagogika Pracy Kulturalno-Oświatowej*, 52-60.
32. Dąbrowski, Z. (1978). *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS.
33. Dumazedier, J. (1974). *Sociologie empirique du loisir: Critique et contre-critique de la civilisation du loisir*. Paris: Éditions du Seuil.
34. Dumazedier, J. (1962). *Versune civilisation du loisir*. Paris: Éditions du Seuil.
35. Đuriček, M. (2000). *Teoria z metodyką rekreacji*. Presov: Universum.
36. Dyczewski, L. (1993). *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin.
37. Fairchild, H. P. (1934). *General sociology*. New York: J. Wiley & Sons. London: Chapman & Hall, Ltd.
38. Falkowska, M. (1992). *Uczestnictwo w wybranych formach kultury. Barometr kultury/ pod red. Grabowskiej M.* Warszawa: IK.
39. Giereluk-Lubowicz, Z. (1999). *Turystyka młodzieży szkół ponadpodstawowych w 1999 r. i w okresie zimowej przerwy semestralnej 1999 r.* Warszawa: Instytut Turystyki.
40. Grad, J., Kaczmarek, U. (2005). *Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce. Zmiany modelu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UAM.
41. Gresle, F., Dumazedier, J. (1974). Sociologie empirique du loisir. Critique et contre-critique de la civilisation du loisir. *Revue française de sociologie*, No 15 (4), 611– 615.
42. Gromek, M., Wyszyńska, M. (2010). Zawody sportowe w świetlicy szkolnej: jako forma rekreacji ruchowej. *Nowa Szkoła*, № 5, 37- 41.
43. Inerowicz, P. (2000). Rola pozalekcyjnych zajęć sportowo – rekreacyjno –turystycznych w zagospodarowaniu czasu wolnego. *Lider*, № 9, 23 –25.
44. Jaczynowicz, L. (2012). Cele rekreacji. *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, № 4, 29-34.
45. Jedlewska, B. (2001). *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*. Lublin.
46. Jordan, H. (1891). O zabawach młodzieży. *Przewodnik Higieniczny*, № 2, 15-20.
47. Kamińska-Kwak, J. (2005). *Inteligencja wojewódstwa łwowskiego w okresie międzywojennym*. Rzeszów: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego.
48. Kamiński, A. (1982). *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa : PWN.
49. Kargul, J. (1993). Animacja społeczno-kulturalna. *Pedagogika społeczna*, 25-32.
50. Kargul, J. (2001). O czasie wolnym młodzieży. *Problemy OpiekuńczoWychowawcze*, № 6, 3-8.
51. Kargul, J. (1995). *Od upowszechniania kultury do animacji kulturalnej*. Toruń.
52. Kargul, J. (2001). Problematyka czasu wolnego młodzieży: wątek godny przypomnienia. *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia / pod red. A. Nalaskowskiego i K. Rubachy*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
53. Kiedrowicz, G. (2004). Nauczyciel: przewodnik rzeczywisty i wirtualny – aspekty wychowawcze turystyki. *Informatyczne przygotowanie nauczycieli*, pod red. Migdałka J. i Kędzierskiej B. Kraków.
54. Kiedrowicz, G. (2004). Rola nauczyciela akademickiego w kształtowaniu systemu wartości studentów. *Pedagogika Szkoły Wyższej*, № 23, 32-38.
55. Paskal, O. V., (2007), *Sotsialna robota u sferi dozvillia* [Social work in the field of leisure]. Polihraf, Odesa. 120 p. [in Ukraine].
56. Petrova, I., V. (2005), *Dozvilla v zarubiznykh krainakh* [Leisure in foreign countries]. Kondor, Kyiv. 408 p. [in Ukraine].
57. Sereda, O. (2007), "RUŚ BĘDZIE TANCYĆ! «Ruski baly» u Lvovi yak faktor ukraińsko-polskykh vzaiemyn u Halychyni kintsia 40-kh – 60-kh rokův XX st." [RUŚ WILL DANCE! «Russian balls» in Lviv as a factor of Ukrainian-Polish relations in Galicia in the late 40s – 60s of the 19th century.]. *Bulletin of Lviv University. The series is historical*, pp. 335. [in Ukraine].
58. Trach, Yu. (2014), "Osoblyvosti virtualnoi realnosti v suchasni kulturi. Pytannia kulturolohii" [Features of virtual reality in modern culture. Issues of cultural studies] *Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv*, issue 30, pp. 127-134. [in Ukraine].
59. Fedotova, O. V., Zhukova, A. I., (2021), "Pratsia ta dozvilla v istoriosofskii perspektyvi: problema spivvidnoshennia" [Work and leisure in a historiosophical perspective: the problem of relationships]. *Actual problems of philosophy and sociology*, № 29. pp. 40-47. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i29.958>. [in Ukraine].
60. Fridman, T., L. (2018), *Diakui za zapiznennia: kerivnytstvo dlia optymystiv suchasnosti* [Thank You for Being Late: A Guide for Modern Optimists]. Klub simeinoho dozvillia, 560 p. [in Ukraine].
61. Tymbaliuk, N., M. (2005), "Instytutsiina modernizatsiia kulturno-dozvillievoi sfery v Ukraini" [Institutional modernization of the cultural and leisure sphere in Ukraine]: abstract of the dissertation for the sciences degree of Doctor of Sociology : 22.00.04. Kyiv. 44 p. [in Ukraine].
62. Shlemkevych, M. (1997), *Halychanstvo* [Galicianness]. Za vilnu Ukrainu, Lviv. 104 p. [in Ukraine].
63. Iatsula, T. (2021), "Deiaki aspekty analizu katehorii «dozvilla» u systemi filososfskykh, sotsiolohichnykh ta kulturolohichnykh nauk" [Some aspects of the analysis of the «leisure» category in the system of philosophical, sociological and cultural sciences]. *Bulletin of Lviv University. Philosopher-political scientist series. Studios*, issue 36, pp.164-172. – URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.36.20> [in Ukraine].
64. Bielski, J. (2010). Aktywność fizyczna ucznia w czasie wolnym. *Lider*, № 1, 7-10.
65. Blackshaw, T. (2010). *Leisure*. Abingdon: Routledge.
66. Chojecka A. (2003). Podwórkowe zabawy. *Edukacja i Dialog*, № 7, 58 – 60.
67. Czajkowski K. (1979). *Wychowanie do rekreacji, WSiP*, Warszawa.
68. Dąbrowska E. (1986). Analiza sytuacji animacyjnych. *Pedagogika Pracy Kulturalno-Oświatowej*, 52-60.
69. Dąbrowski, Z. (1978). *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS.
70. Dumazedier, J. (1974). *Sociologie empirique du loisir: Critique et contre-critique de la civilisation du loisir*. Paris: Éditions du Seuil.
71. Dumazedier, J. (1962). *Versune civilisation du loisir*. Paris: Éditions du Seuil.
72. Đuriček, M. (2000). *Teoria z metodyką rekreacji*. Presov: Universum.
73. Dyczewski, L. (1993). *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin.
74. Fairchild, H. P. (1934). *General sociology*. New York: J. Wiley & Sons. London: Chapman & Hall, Ltd.
75. Falkowska, M. (1992). *Uczestnictwo w wybranych formach kultury. Barometr kultury/ pod red. Grabowskiej M.* Warszawa: IK.
76. Giereluk-Lubowicz, Z. (1999). *Turystyka młodzieży szkół ponadpodstawowych w 1999 r. i w okresie zimowej przerwy semestralnej 1999 r.* Warszawa: Instytut Turystyki.
77. Grad, J., Kaczmarek, U. (2005). *Organizacja i upowszechnianie kultury w Polsce. Zmiany modelu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UAM.
78. Gresle, F., Dumazedier, J. (1974). Sociologie empirique du loisir. Critique et contre-critique de la civilisation du loisir. *Revue française de sociologie*, No 15 (4), 611– 615.
79. Gromek, M., Wyszyńska, M. (2010). Zawody sportowe w świetlicy szkolnej: jako forma rekreacji ruchowej. *Nowa Szkoła*, № 5, 37-41.
80. Inerowicz, P. (2000). Rola pozalekcyjnych zajęć sportowo – rekreacyjno – turystycznych w zagospodarowaniu czasu wolnego. *Lider*, № 9, 23-25.
81. Jaczynowicz, L. (2012). Cele rekreacji. *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, № 4, 29-34.

55. Kopczyńska, M. (1993). *Animacja społeczno-kulturalna*. Warszawa.
56. Kopczyńska, M. (1996). Normalizacja: między biernym przystosowaniem i zależnością a aktywnym uczestnictwem i autonomią – o jednym z dylematów pedagoga – animatora. *Pedagogika społeczna*, 25-33.
57. Kubinowski, D. (2016). Kultura animacji jako humanistyczna pedagogia. Nauki o wychowaniu. *Studia in interdyscyplinarne*, 2(3), 97-108.
58. Kułaga, M. (2005). *Społeczne uwarunkowania turystyczne na przykładzie uczniów I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Radomiu*. Praca licencjacka pod kierunkiem G. Kiedrowicza. Radomiu: PWSOŚ.
59. Lisiecki, T. (2004). *Aktywność ruchowa studentów. Potrzeby społeczne – stan – warunki realizacji*. Gdańsk: AWF.
60. Luchetty, M. (1987). Leisure in Life. *American Studies*, Vol. 27(11), 21-29.
61. Mitkiewicz, K. (1960). *Higiena szkolna*. Warszawa: ZWS.
62. Otto, H. (1979). *Czas wolny w rozwoju społeczno-gospodarczym*. Radom: WSI.
63. Passini, B., Pilch, T. (1978). *Wychowanie i środowisko*. Warszawa: WSiP.
64. Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
65. Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa: WSE.
66. Pilch, T. (1995). Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany. *Pedagogika społeczna*, 2-80.
67. Ploch, L. (1992). *Jak organizować czas wolny dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
68. Pohorille, M. (1975). *Spożycie zbiorowe i świadczenia społeczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
69. Przecławski, K. (1978). *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS.
70. Rojek, C. (2010). *Labour of Leisure: the Culture of Free Time*. London: Sage Publications, Thousand Oaks, CA, New Delhi and Singapore.
71. Rut, J. (1998). *Turystyka i rekreacja. Dla pracy i wypoczynku*. Koraw, Rzeszów.
72. *Słownik języka polskiego*/red. Doroszewski W. Warszawa, 1969.
73. Stebbins, R. A. (2017). *Leisure Activities in Context: A Micro-Macro/ Agency-Structure Interpretation of Leisure*. New York: Routledge.
74. Szczegodzińska, L. (1968). Gry i zabawy towarzyskie. Warszawa: Wyd. Związkowe CRZZ.
75. Tarkowska, E. (1992). *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
76. Tauber, R. D. (2002). *Pedagogika czasu wolnego*. Poznań: WSHiG.
77. Veblen, T. (1899). *Leisure class theory; economic study of the evolution of institutions*. New York: The Macmillan Company; London: Macmillan & Co., Ltd.
78. Winiarski, M. (1979). *Organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży w rejonie zamieszkania*. Warszawa: WSiP.
79. Wroczyński, R. (1968). *Wychowanie poza szkołą*. Warszawa: PZWS.
45. Jedlewska, B. (2001). *Animatorzy kultury wobec wyzwań edukacyjnych*. Lublin.
46. Jordan, H. (1891). O zabawach młodzieży. *Przewodnik Higieniczny*, № 2, 15-20.
47. Kamińska-Kwak, J. (2005). *Inteligencja wojewódstwa łwowskiego w okresie międzywojennym*. Rzeszów: Wydawnictwo uniwersytetu Rzeszowskiego.
48. Kamiński, A. (1982). *Funkcje pedagogiki społecznej*. Warszawa: PWN.
49. Kargul, J. (1993). Animacja społeczno-kulturalna. *Pedagogika społeczna*, 25-32.
50. Kargul, J. (2001). O czasie wolnym młodzieży. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, № 6, 3-8.
51. Kargul, J. (1995). *Od upowszechniania kultury do animacji kulturalnej*. Toruń.
52. Kargul, J. (2001). Problematyka czasu wolnego młodzieży: wątek godny przypomnienia. *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia / pod red. A. Nalaskowskiego i K. Rubachy*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
53. Kiedrowicz, G. (2004). Nauczyciel: przewodnik rzeczywisty i wirtualny – aspekty wychowawcze turystyki. *Informatyczne przygotowanie nauczycieli*, pod red. Migdała J. i Kędzierskiej B. Kraków.
54. Kiedrowicz, G. (2004). Rola nauczyciela akademickiego w kształtowaniu systemu wartości studentów. *Pedagogika Szkoły Wyższej*, № 23, 32-38.
55. Kopczyńska, M. (1993). *Animacja społeczno-kulturalna*. Warszawa.
56. Kopczyńska, M. (1996). Normalizacja: między biernym przystosowaniem i zależnością a aktywnym uczestnictwem i autonomią – o jednym z dylematów pedagoga – animatora. *Pedagogika społeczna*, 25-33.
57. Kubinowski, D. (2016). Kultura animacji jako humanistyczna pedagogia. Nauki o wychowaniu. *Studia in interdyscyplinarne*, 2(3), 97-108.
58. Kułaga, M. (2005). *Społeczne uwarunkowania turystyczne na przykładzie uczniów I Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Radomiu*. Praca licencjacka pod kierunkiem G. Kiedrowicza. Radomiu: PWSOŚ.
59. Lisiecki, T. (2004). *Aktywność ruchowa studentów. Potrzeby społeczne – stan – warunki realizacji*. Gdańsk: AWF.
60. Luchetty, M. (1987). Leisure in Life. *American Studies*, Vol. 27(11), 21-29.
61. Mitkiewicz, K. (1960). *Higiena szkolna*. Warszawa: ZWS.
62. Otto, H. (1979). *Czas wolny w rozwoju społeczno-gospodarczym*. Radom: WSI.
63. Passini, B., Pilch, T. (1978). *Wychowanie i środowisko*. Warszawa: WSiP.
64. Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
65. Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa: WSE.
66. Pilch, T. (1995). Środowisko lokalne – struktura, funkcje, przemiany. *Pedagogika społeczna*, 2-80.
67. Ploch, L. (1992). *Jak organizować czas wolny dzieci i młodzieży upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
68. Pohorille, M. (1975). *Spożycie zbiorowe i świadczenia społeczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
69. Przecławski, K. (1978). *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWS.
70. Rojek, C. (2010). *Labour of Leisure: the Culture of Free Time*. London: Sage Publications, Thousand Oaks, CA, New Delhi and Singapore.
71. Rut, J. (1998). *Turystyka i rekreacja. Dla pracy i wypoczynku*. Koraw, Rzeszów.
72. *Słownik języka polskiego*/red. Doroszewski W. Warszawa, 1969.
73. Stebbins, R. A. (2017). *Leisure Activities in Context: A Micro-Macro/ Agency-Structure Interpretation of Leisure*. New York: Routledge.
74. Szczegodzińska, L. (1968). Gry i zabawy towarzyskie. Warszawa: Wyd. Związkowe CRZZ.
75. Tarkowska, E. (1992). *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
76. Tauber, R. D. (2002). *Pedagogika czasu wolnego*. Poznań: WSHiG.
77. Veblen, T. (1899). *Leisure class theory; economic study of the evolution of institutions*. New York: The Macmillan Company; London: Macmillan & Co., Ltd.
78. Winiarski, M. (1979). *Organizacja czasu wolnego dzieci i młodzieży w rejonie zamieszkania*. Warszawa: WSiP.
79. Wroczyński, R. (1968). *Wychowanie poza szkołą*. Warszawa: PZWS.

Надійшла до друку 12.08.2023